

BORSODI L. LÁSZLÓ

Sztyepan Pehotnij identitásai és utóéletei

1. Alteregó: a költő- és a műfordítózserp teremtése¹ és felcserélhetősége

Az alteregó a szerep-teremtő irodalom sajátos eredménye: nem a tapasztalati énként meghatározható szerző változata, hanem az alkotó én nyelvi formátuma, az alkotónak mint nyelvi képződménynek a konstrukciója, amely az identitás nyelv általi létezését gondolatja végig. Poétikai alakzatként önmagával való azonosságában és önmagától való elkülönböződésében ragadható meg, ugyanis létesülése akadályozza a lírai én azonosíthatóságát, ezért szerep és költészet egymásra utaltsága folytán nehezen stabilizálható összefüggésre mutat rá mint a lírai kód alapfeltétele.² Értelmezése a másság és azonosság közötti elmozdulás játékanak nyomon követésében lehetséges, önmegértési kísérletei, (világ)teremtő gesztusai pedig a nyelv performativitásaként interpretálhatók. A hangsúly tehát a mű létmódján van.³

A Papp Ágnes Klára fogalomhasználatában⁴ saját költött alteregónak nevezett Sztyepan Pehotnij egyedi változat a magyar és világirodalmi hasonmás-költészetben. Ahmatova, Anynyenszkij, Blok, Brodskij, Bunyin, Cvetajeva, Hodaszevics, Mandelstam, Puskin, Tarkovszkij és más orosz költők verseit fordítva született meg Baka hasonmása, a fiktív pétervári *gyalogos baka*, Sztyepan Pehotnij költő, a magyarra átültetett orosz alkotók és a magyar költő *kortársa*,⁵ akinek megteremtésében a költői tudatosság érhető tetten, hiszen azokhoz az értékekhez fordult, „amelyek az orosz szellemiségben, kultúrában és mentalitásban leginkább megfeleltek az ő egyéni, érzelmi-szellemi beállítottságának és világlátásának.”⁶ Pehotnij költészetében megszólal az együttérzés azokkal az orosz művészekkel, akiknek a belső szám-

¹ A szókapcsolat többértelműsége azt a bonyolult viszonyt hivatott kifejezni, hogy a kétféle szerep egymást teremti, világokat teremtenek, és maguk is megalkotottak.

² Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: „Én” és hang a líra peremvidékén, in: Uó: *Metapoétika. Önreprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*, Kalligram, h. n., 2007, 80–143., itt: 89.

³ Vö. FENYŐ D. György: „a század sötétlő sírja”. Egy vers Baka István Sztyepan Pehotnij-ciklusából: Társbérleti éj, in: Bombitz Attila (szerk.): *„Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 159–175., itt: 159.

⁴ Vö. PAPP Ágnes Klára: Szépség és harmónia hermeneutikája. Baka István Tájkép fohással című kötetéről, *Nappali Ház*, 1996/4., 75–79., itt: 78.

⁵ Sztyepan Pehotnij születéséről I. BAKA István: Maskarás meztelenség, Beszélgetőtárs: Könczöl Csaba, in: *Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések*, A szöveget gondozta és az utószót írta: Bombitz Attila, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 298–300.

⁶ GUSZEV, Jurij: Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma, *Tiszatáj*, 1996/9., 115–119., itt: 115., ford. Szőke Katalin. Sztyepan Pehotnij megteremtéséről, megszólaltatásáról és a mögötte rejlő költői tudatosságról I. még: OSZTOVITS Ágnes: Tiszatáj, *Magyar Nemzet*, LIX. évfolyam 228. szám, 1996. szeptember 30., 11.

űzés mellett mostoha sors is jutott,⁷ poétikája tiltakozás a létfelejtés, az értékrelativizmus és -elsékélyesedés ellen, az identitásválság és a töredékesség ellenében hit a teljességben, az egészségre alkotható kultúrában.⁸ Sztjepan Pehotnij kultúráról való beszéde tehát nem választható el attól, hogy szoros kapcsolat van a költő és a műfordító Baka István között,⁹ hogy verseinek nemcsak magyar, hanem orosz kulturális kódja is van, amely a különböző orosz költészetek fordítása nyomán jött létre.¹⁰ Baka István lefordítja a saját nevét: a *Sztjepan* az *István* név orosz megfelelője, a *Pehotnij bakát*, *gyalogos katonát* jelent. A névadásban érvényesülő szándékolt félrefordítás (*pehotnyinyec* helyett *pehotnij*) azt mutatja, hogy „Baka számára a névadásnál az volt a fontos, hogy az *idegen név* egyben a sajátja is legyen, tehát legyen orosz, de hangozzék kissé idegenül, vagyis egy olyan oroszul tudó külföldi szájából, akinek megbotásítható az orosz névadás szabályai elleni vétség. Ily módon a hibás, hevenyészett fordítás is része a ciklus egészét szervező idegen-saját antinómiájának.”¹¹ Baka szerepteremtési eljárása előzmény nélküli nemcsak saját költészetében, hanem más, a magyar vagy a világirodalomból ismert szerepjátékos költészetekkel való összehasonlításban is, ugyanis Pehotnij a „soha nem létezett, fiktív alak, akit nem »más aspektusból« vagy soha le nem zajlott beszédhelyzetből szólít elő Baka István, hanem a teljes nemlétből. Kapcsolatuk tehát korábban kezdetét veszi: nem *választás*, szellemi-tisztelgő rokonszenv, eszmei-indulati azonosság talaján való *beleírás*, vagyis beöltözés az, ami itt történik, hanem isteni hatalmú *teremtés*.”¹² A *Sztjepan Pehotnij testamentuma* így válik értelmezhetővé mint a nyelv teljesítményének előzmény nélküli, autentikus szépsége a világ irracionálisával szemben.

Baka kezdetben műfordításként adta közre az első Pehotnij-verseket, a szerző saját nevét a szövegek fordítójaként a versek végén tüntette fel.¹³ Lágereket megjárt orosz költő szamizdatban terjesztett verseinek fordításaiként misztifikálta,¹⁴ így azonosulva a műfordító szereppel. Ez a gesztus, az 1994-ben megjelent *Sztjepan Pehotnij testamentuma* című kötet (Jelenkor Kiadó, Pécs) borítóján olvasható szerző-cím kapcsolat, valamint az, hogy a magyar nyelvű *Sztjepan Pehotnij testamentuma* cikluscím és az egyes versek magyar címe alatt szerepel azok orosz fordítása, az alteregó költő és/vagy műfordító, *eredeti alkotás és műfordítás*

⁷ Vö. KANIZSAI Dávid: „Éjlik mindörökre”. Baka István: *Sztjepan Pehotnij testamentuma*, *Kortárs*, 1995/2., 99–103., itt: 100.

⁸ Vö. FÜZI László: A mai magyar költészet és a társadalom, *Tiszatáj*, 1995/12., 43–64., itt: 58.

⁹ Vö. SZŐKE Katalin: A költő és a műfordító szerepcseréje. Baka István költészetének orosz kulturális kódja, in: Füzi László (szerk.): *Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete*, Nap Kiadó, h. n., 2000, 110–121., itt: 111.

¹⁰ Vö. i. m. 112.

¹¹ SZŐKE Katalin: Baka István „oroszverse”, *Sztjepan Pehotnij testamentuma*, *Tiszatáj*, 2001/12., 77–85., itt: 77. A névválasztásról l. még: GUSZEV, Jurij: *Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma*, 116.

¹² BUDAI Katalin: „E vers megírja azt, aki e verset írja”. Baka István: *Sztjepan Pehotnij testamentuma*, *Jelenkor*, 1995/3., 276–279., itt: 277.

¹³ Vö. BAKA István: „Nem tettem le a tollat...”, *Beszélgetőtárs: Zalán Tibor*, in: *Baka István művei. Publikisztikák, beszélgetések*, 302–316., itt: 312.

¹⁴ Vö. SZŐKE Katalin: *A költő és a műfordító szerepcseréje*, 115.

viszonyának különös játékát indítja el.¹⁵ A cikluscímbe Sztyepan Pehotnij, a *felfedezett, orosz ismeretlen* költő neve birtokos jelzős szó szerkezetet alkot a *testamentum* szóval, amely egyszerre jelöl költői hagyatékot, végrendeletet és a lágeret megjárta ismeretlen költő költészetének legjavát, amely Baka Istvánnak köszönhetően magyar fordításban olvasható.¹⁶ Amennyiben műfordítást olvasunk, a (nyelvi) közvetettség ténye áll fenn, ami azt jelenti, anyanyelvemen olvasható egy számomra idegen (nyelvű) irodalmi mű, amely éppen a nyelvi közvetítés révén válik magyarrá, otthonossá. Ha azonban *Sztyepan Pehotnij* neve a *Baka István* név tükörfordítása, akkor a korábbi interpretáció új horizontba kerül. A címbe nemcsak azért kell behelyettesíteni *Sztyepan Pehotnij* nevét *Baka Istvánéval*, mert egymás fordításai, hanem azért is értelmezésre szorul a kettő kapcsolata, mert a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* cím fölött ott áll a *Baka István* név. A címnek ez a kettős meghatározottsága azt jelenti, hogy Baka István írta *Sztyepan Pehotnij testamentumát*, tehát *Sztyepan Pehotnij* megalkotott személy, akinek a költői hagyatéka Baka István orosz énjének a magyarra fordított műve. Eszerint a versek úgy olvashatók, mint a fiktív orosz vagy oroszra fordított nevű Sztyepan Pehotnij fiktív költeményeinek magyar fordításai, amelyeknek orosz címe a nem létező *eredetiért* kezeskedik, a magyar szövegek pedig olyan *eredetieknek a fordításai*, amelyek az *eredetiek* hiányában mégsem fordítások. „Ez a játék (...) csupán a szünet nélküli, értelmet adó és értelmet megvonó átvitel (transzláció), a másságba való át-írás érvényességét ismeri el”.¹⁷ Ebben az átolvasásban a háromrészes ciklus önmaga eredetijévé és műfordításává válik. A költő ezzel az alteregóval megteremti a csak orosz címük által létező *eredeti orosz szövegek* szerzőjének maszkját, amely saját nevének a fordítása, a *Baka István* nevet pedig a kváziszerző Sztyepan Pehotnij műve műfordítójának a szerepévé avatja, miközben ő a szerző, hiszen az ő magyar neve szerepel felül. Ugyanakkor az ő neve is olvasható az orosz név magyar fordításaként. Az életrajzi értelemben vett költőt jelölő *Baka István* név tehát, függetlenül a jelölttől, költőként és műfordítóként egyaránt a nyelv terében, a *Sztyepan Pehotnij*hez való viszonyában válik értelmezhetővé. Ebben az állandó átfordíthatóságban és meghatározhatatlanságban válnak a Pehotnij-versek egy kvázi-szerep kereteivé, „azaz voltaképp a szerep felszámolásának versei, és pontosan azt mutatják meg, hogy a lírai én és a szerep megkülönböztetése értelmetlen, sőt lehetetlen”,¹⁸ hiszen Baka orosz önmagát megidéző verseiben a játékos saját magát játssza, ugyanis „ha nincs arc, csak maszk, akkor a maszk maga az arc. Ha nincs maradéktalan őszinteség, csak képmutatás, a költői kép felmutatása, akkor az őszinteség legmagasabb foka (...) a minőségi képmutatás, a költői kép szépségének felmutatása.”¹⁹

¹⁵ Ez a játék „nemcsak egy látásmód relativizálódását jelzi, hanem egy kísérletet is, egy másik kultúra determinálta szemléletmódba való behelyezkedés poétikai lehetőségét.” In: N. HORVÁTH Béla: Baka István és Szekszárd, *Új Dunatáj*, 2005. szeptember, 74–85., itt: 78.

¹⁶ A cím értelmezéséről l. FRIED István: Van Gogh szalmaszéke. Baka István új verseskötete, in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999, 81–109., itt: 81–82.

¹⁷ SCHEIN Gábor: Az individualitás viszonyai a kortárs magyar költészet néhány alkotójánál (Vázlat), *Jelenkor*, 1995/1., 31–38., itt: 37.

¹⁸ BEDECS László: Lecserélt nyelv, Baka István 1970/1990, in: Bombitz Attila (szerk.): „Égtájak célkeresztjén”, 13–21., itt: 18.

¹⁹ BAZSÁNYI Sándor: „Vadat és halat, s mi jó falat / szem-szájnak ingere...”, A felzabáltatás metaforája Baka István költészetében, in: Bombitz Attila (szerk.): „Égtájak célkeresztjén”, 57–67., itt: 64–65.

A költő és a műfordító szerep horizontváltásának lezárhatatlan folyamata az alteregó szövegiségére és állandó elmozdulásokban való megragadhatóságára irányítja a figyelmet, relativizálja *eredeti* szöveg és *műfordítás* identitását, ami a költői játék terében írható le, hiszen „a világnak csak mint szövegbe foglalható egésznek van értelme és létjogosultsága”.²⁰ A fordítás és mégsem-fordítottság a két szövegvilág, a két kultúra és társadalmi-politikai közeg folyamatos átjárhatóságát is hangsúlyozza,²¹ ugyanis a Baka által megírt és lefordított „oroszversben» az idegen és saját között már nincs határ, a »fordításhoz« nem szükséges eredeti szöveg, a két kultúra szervesen egymásra épül”.²² Ezért az *eredeti* és *fordítás*, *alkotó* és *műfordító* dualisztikus természetű viszonyának értelmezésében²³ a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című ciklus poétikai-kulturális sajátosságait követve éppen az válik fontossá, hogy miként teremtik meg a különböző interkulturális, intertextuális utalások a folyamatos szerepcserét. Sztyepan Pehotnij ugyanis az „irodalmak és kultúrák összefüggésrendszerének útvesztőiben”²⁴ igazít el. A századelő világából *származó* fiktív életműve párbeszédbe állítja a szövegtérben orosz, magyar és más népek irodalmának, kultúrájának kódját,²⁵ a hagyományok útvesztőiben bolyongva pedig maga is verssé válik, ami egyszerre jelent a nyelvbe, kultúrába való száműzöttséget (mint Rachmaninov, Brodskij, Hodaszevics sorsa esetében), és jelenti azt a szabadságot, amit a nyelvi képzelet, a vers mint létmód egyedül adhat²⁶ akár a szubjektum megmaradásának egyetlen esélyeként, akár a létmegértés és -megőrzés lehetőségeként.

A Baka-Pehotnij-áthelyezések, a költő–műfordító állandó megfordíthatósága, az orosz-magyar és a többi különféle utalás egyben az elidegenítés olyan eljárásai is, amelyek felvetik azt a gondolatot, hogy az olvasónak Pehotnij-Baka világát nem kell komolyan vennie,²⁷ hiszen a versek világa azonos is önmagával meg nem is. Valójában azonban a szubjektum létkeresésének és helyt találásának esélye éppen ettől az elidegenítéstől válhat megkérdőjelezhetővé és kérdezővé, beavatva az olvasót a világkultúra hagyományába. Ez azt jelenti, hogy Pehotnij csak a transztextualitás révén érzi megoszthatónak önértését.²⁸ Az individualitás szétesését tapasztaló és kibeszélő képesség ez, amely „a sajátnak egy másik nyelvvel való ta-

²⁰ SZŐKE Katalin: *A költő és a műfordító szerepcseréje*, 115.

²¹ Vö. NAGY Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”. *Baka István költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001, 170.

²² SZŐKE Katalin: *Baka István „oroszverse”*, 78.

²³ Vö. SZEKÉR Endre: „Csukd be a század ablakát”. *Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma, Forrás*, 1994/8., 97–101., itt: 98.

²⁴ FRIED István: *Van Gogh szalmaszéke*, 91.

²⁵ Baka fordítóként és a fordító-szerep megalkotása révén tulajdonképpen „a magyar irodalom egy hiányozni látszó fejezetét »rekonstruálta« (konstruálta), az anyanyelven is megvalósítható multikulturalitást az irodalom, a költészet természetes nyelveként hasznosítva. Az orosz irodalom és művészet Baka számára olyan értelemben »anyanyelv«, hogy a mélyen értett nyelviségen túl az egyetemes nyelviséget reprezentálja, ama szöveget, amely világirodalom-létében közös minden hasonló szöveggel.” In: FRIED István: *Puskin és Baka István sellője*, in: *Uő: Árnnyak közt mulandó árny*, 139–149., itt: 146.

²⁶ Vö. FRIED István: *Van Gogh szalmaszéke*, 85.

²⁷ Vö. KÁLMÁN C. György: *Áthelyezések (Sztyepan Pehotnij testamentuma)*, *Beszélő*, 1994. 12., 19–21., itt: 20.

²⁸ Vö. NAGY Gábor: „... *legyek versedben asszonánc*”, 179.

lálkozása”,²⁹ annak a tapasztalatnak a felmutatása, ami a fordítás sajátja. Ha a fordítás „két nyelv között közvetítve az egyetlen nyelvben sem megnevezhető és birtokolható közelíti (...), akkor a fordítás tapasztalatai nem csupán visszahelyezhető az originális költészet közegébe, hanem egyenesen szükséges e tapasztalatok visszahelyezése, mert a névtelen, a nyelv előtti, vagy a nyelven túli beszéd szférája csak a fordíthatóság tudatában nyílnak meg. Baka István ezt a fordulatot hajtotta végre példászerűen a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című kötetében, és azon belül is leginkább a címadó ciklusban.”³⁰

2. Szövegautonómia és a „fordítás” fordítása

A szerző és a fordító szerepjátékosként való definíciójából, megfordíthatóságukból, ebből következően az eredeti és a fordítás, a(z) (szöveg)identitás határainak kijelölhetetlenségéből fakadó bizonytalanság eldönthetlenné és lezárhatatlanná teszi a kérdést, hogy ki kivé váltan (a fordító szerzőként vagy a szerző fordítóként), melyik szöveg milyen minőségben (eredetként vagy fordításként) vált/válik azzá, aki/ami. Baka-Pehotnij költészete ugyanis a „tragikus, komor következetesség, a kultúrkritikával, ráadásul a teremtő individuum bizonytalanságával (ki írta azt, amit ki fordít?) megfejlve, a »szövegautonómia palimpszesztikus eltörlésére« (Schein Gábor) is merész kísérletet tesz.”³¹ Azáltal, hogy Jurij Guszev a Sztyepan Pehotnij-verseket oroszra fordította – elkészítve a *fordítás* fordítását,³² és ezzel belépve a Baka-Pehotnij eredeti-műfordítás költői játékába, létrehozva a Baka-Pehotnij-Guszev-Pehotnij-Baka láncolattal leírható, az eddigieket még bonyolultabbá tevő viszonyrendszert –, látszólag a Schein Gábor által említett, a „szövegautonómia palimpszesztikus eltörlésére” tett kísérletet szüntette meg. Az orosz műfordító gesztusát a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című ciklus által indítványozott eredeti és műfordítás kettősségében zajló játék részeként szemlélve azonban az látható, hogy az orosz fordítás nem létrehozta Pehotnij eddig csak (fiktív) magyar fordításban létező verseit, nem betölti a (fiktív) magyar fordítások által kijelölt üres helyet, megszüntetve ezáltal a magyar fordítások fordítottságában rejlő eredetiséget, hanem az oroszra fordítás is önmaga orosz nyelvűsége révén immár a Baka – Sztyepan Pehotnij – Guszev alkotói triónak köszönhetően fikcionálódik. Guszev orosz fordítása ugyanis a magyar fiktív fordításokat *tünteti fel* eredetinek, amelyekről tudjuk, hogy a Baka-Pehotnij alteregó identitásának képlékenységéből adódóan egyszerre azok is meg nem is, következésképpen Sztyepan Pehotnij csak fordításban létező versei – a fikció közegében, és nem a techné felől, nem Guszev fordítói műveletét illetően (!) – saját eredetiségük hiányában kétségessé teszik Guszev orosz fordításának is az autentikus voltát abban az értelemben, hogy nem eredeti szöveget, hanem egy másik – a magyar szöveg által hiányként létrehozott, csendként artikulált, ezért hozzáférhetetlen – orosz szöveg magyar fordítását fordítja, miközben

²⁹ EISEMANN György: Elsajátított idegenség és elidegenített azonosság. A modern lírai alany önértelmezésének történetiségéhez, in: Bednánics Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 56–66., itt: 61.

³⁰ SCHEIN Gábor: Eredet nélküli fordítás műve. Baka István Sztyepan Pehotnij-ciklusáról, in: Bombitz Attila (szerk.): *„Égtájak célkeresztjén”*, 145–159., itt: 150.

³¹ BUDAI Katalin: *„E vers megírja azt, aki e verset írja”*, 278.

³² Jurij Guszev orosz fordításáról l. SZŐKE Katalin: *Baka István „oroszverse”*, 84.; NOVÁK Anikó: Szerepek vagy rejtőzködések. Viktor Szosznoza Ősz Mihajlovszkojében c. verse és Baka István fordítása, *Tiszatáj*, 1999/3., A Tiszatáj Diákmelléklete, 59. szám, 1–11., itt: 2.

úgymond az eredetit nem ismeri, tehát fordítást fordít, ami az eltávolítás, a nyelvtől való idegenség gondolatát is felveti. Igaz, amennyiben Sztjepan Pehotnij szövege hozzáférhető lenne, akkor Guszev munkája fölösleges lenne, nem lenne szükség oroszra oroszra fordítani. A játékért tehát a fiktív magyar fordítás, a *Baka István műfordító* szerep magyar szövege kezeskedik, amely egyszerre jelenti és szünteti meg immár nemcsak önmaga szövegautonómiáját, hanem Guszev fordításának autonómiáját is.

Nyelvi játékról van szó, amelynek Guszev orosz szövege is része, és amelynek köszönhetően „Baka István »oroszverse« végre bekerülhet a költő számára oly fontos nyelvi és kulturális közegbe”.³³ Ez jóvátétel Sztjepan Pehotnij számára is, de nem a végső otthonra lelés, mert bármennyire *önmagára* lelhet, soha nem válhat úgy oroszra, mint mindenkori orosz kortársai és olvasói, hiszen identitásában őrzi másságát, azaz magyarságát, a *Sztjepan Pehotnij testamentuma* című ciklus pedig erről az orosz-magyar, magyar-orosz világról szóló víziót, „amely az összes eddig volt világok summája, a napjainkban még lehetséges költészetről, amely az összes eddig volt költészetnek a továbbgondolása. Ugyanakkor a személyiség egyetlenségének dokumentuma is (...), amely az állandóban a változót, a változóban az állandót mutatja föl.”³⁴

3. Sztjepan Pehotnij poétikájának későmodernitása és utóélete

Az állandóban a változót és a változóban az állandót felmutató kettősség felveti a kérdést: a modern, a későmodern vagy a posztmodern szövegformálás és identitásképzés, esetleg egyszerre több jelentésképzés is érvényesül-e Sztjepan Pehotnij poétikájában.

Bár Sztjepan Pehotnij és költészete, a *Sztjepan Pehotnij testamentuma* című ciklus *eredetét* és megformálásának módját illetően különbözik a többi Baka-szerepjátéktól és poétikájuktól, a versek szituáltsága tekintetében nincs eltérés az előző versciklusok alaphelyzetétől. A vallomások hangja, a tragikus jelentésképzés válik itt is általánossá, a verseknek sem nyelvszemléleti, sem tematikus horizontja nem üt el a korábbi Baka-versektől. Amint Németh Zoltán rámutat, a posztmodern identitás-megsokszorozódáshoz és a szöveg nyelvjáteként való megjelenítéséhez képest Baka-Pehotnij költészetében „az identitás körülhatárolhatatlansága nem játéklehetőségként, hanem minduntalan megfosztásként, veszteségként, hiányként jelenik meg (...), jellemzően a modernitás identitásválságot kifejező verseire. Azt is lehet mondani, hogy míg maga az ötlet magában rejtje a posztmodern decentrált identitástágítás megjelenését, a Sztjepan Pehotnij név alá vont versek a tragikus-vallomások és későmodern megszólalások variációiként nyilvánulnak meg (...). A Sztjepan Pehotnij-versek nyelve (...) a vallomások és későmodern ún. magas irodalom méltóságteljes, retorikus, lenyűgöző nyelvi erejű megszólalásformáit jeleníti meg. A névcseré nem a decentrált identitás megjelenésére utal, hanem példázatként, a halálra kész lírai alany szemérmes elrejtőzésekként funkcionál.”³⁵

Baka-Pehotnij költészetének stilisztikai erejét, esztétikai értékét, a szövegformálásban és a maszk identitásképzésben rejlő eredetiségét és poétikai hatásfokát mutatja, hogy Sztjepan Pehotnij fiktív orosz költő és fiktív orosz-magyar (és Guszev révén *ismét orosz*) költészete

³³ SZŐKE Katalin: *Baka István „oroszverse”*, 84.

³⁴ FRIED István: *Van Gogh szalmaszéke*, 108.

³⁵ NÉMETH Zoltán: Párhuzamos líratörténetek. Baka István és Tózsér Árpád költészetének összehasonlító vizsgálata, in: Bombitz Attila (szerk.): *Égtájak célkeresztjén*, 111–125., itt: 119–120.

hagyományt teremt, tovább él, reinkarnálódik mind a későmodern, mind a posztmodern szövegalkotási és identitásképző poétikai eljárásokat működtető magyar költészetekben: Bogdán László, Gömöri György, Kántor Péter, Kovács András Ferenc vagy Tolnai Ottó poétikájában.

Kántor Péter episztolája, a *Levél Baka Pistának* és Gömöri Györgynek a laudáció és nekrológ keverékét mutató, *Elkészett tisztelgés* című (*Baka Istvánnak* ajánlással ellátott), a Baka-poétika reminiscenciáiból építkező költeménye alkalmi verseknek minősülnek, az életrajzi értelemben vett, 1995-ben súlyos betegségben elhunyt szekszárdi-szegedi költőnek szóló alkotások (ezt a választott műfaj – főleg az első szöveg esetében – meg is engedi). Előbbi főként a *Testamentum*ot előkészítő *Darázs-szonettek* képi világára utal, utóbbi számos, a költő életéből és életművéből vett történetre, adatra hivatkozik, a Szytepan Pehotnij alteregó alapján Baka Istvánt az „írás közlegénye”-ként metaforizálva. Bár a cím alapján, látszólag, Tolnai Ottó *In memoriam Baka István* című költeménye³⁶ is személyes hangvételű, az életrajzi értelemben vett költőnek szóló nekrológ-versnek minősíthető, véleményem szerint Tolnai műve túllép az alkalmi poétika keretein. Képi megformáltsága és a beszédhelyzet olyan jelentésképzést tesz lehetővé az olvasás során, amelynek eredményeként a szöveg belép a szerző-műfordító szerepjátékán és megfordíthatóságán alapuló *Szytepan Pehotnij testamentuma* című ciklus poétikai univerzumába. Íme a teljes vers: „Valóban olyan voltál, mint egy: / orosz-vers. Magad fordítottad. Le. / A föld felé. Magadnak magad... / Látlak ott, Szentpétervárott / (te ezeket az ottokat rím-) / helyzetbe hoznád, ha fogvicsorgatva is, / de egy magamfajta-), a járdaszélen, / mint aki kölnt ivott: angyalhugyszagúan. / Ám, valami csillan a ladikban (akárha szived, / Raszkolnyikov kabát alá rejtett baltája): / aranyikonon csempésznek át a túlvilágra.” A Tolnai-versben körvonalazódó lírai magatartás költői-lírai magatartásbeli *nagysága* abban rejlik, hogy miközben a szöveg szabadversként *önmaga marad*, elismeri tággabban a Baka István-poétika, szűkebben a Szytepan Pehotnij költészetét alkotó-fordító Baka István ars poétikáját, a (rím, ritmus, strófák, metaforikus versbeszéd tekintetében) klasszikus formákat érvényesítő költészet esztétikai értékét, létjogosultságát. Más megközelítésben: mivel Tolnai verse nem követi Baka-Pehotnij verseszményét, a „te ezeket az ottokat rím- / helyzetbe hoznád” sorhatár által kettétört versmondattal azt is kifejezi, hogy Baka(-Pehotnij) verseszménye a Tolnai-versvilág számára idegen, mint Baka Pehotnijnak és Pehotnij Bakának vagy éppen Pehotnij önmagának. A Baka(-Pehotnij)-verseszmény ebben az olvasatban lejárt, de nem anakronisztikus – ezt támasztja alá az ironia hiánya is –, csak követhetetlen, de azért (is) elismerésre méltó. Ennek megfelelően a versbeszédben megképződő uralkodó értékszerkezet egyrészt a poétika esztétikai értékének elismeréséből fakadó fenséges, másrészt a veszteségtudatból fakadó tragikum.

Miből fakad ez a veszteségtudat? A fentiek fényében leszögezhető, hogy – minden bizonynyal a vers geneziséét jelentő szekszárdi-szegedi költő korai, tragikus halálán túl – a verset a későmodernség horizontjában olvastató veszteségtudat poétikai-esztétikai természetű (is). A *Szytepan Pehotnij testamentuma* epilógusaként olvasható Tolnai-vers eszerint (elsősorban) nem(csak) az életrajzi értelemben vett költőnek állít emléket, hanem a *Testamentum* fiktív fordítójának, egyben az alkotónak is. Nem véletlen, hogy az életrajzból ismert névvel azonos,

³⁶ Tolnai Ottó és Kántor Péter verse a *Jelenkor* 1995/11., illetve a *Forrás* 1996/5. számában jelent meg először, majd a *Búcsú barátaimtól* című kötetben (szerk. Füzi László): 277., 281–282. Gömöri György versét a *Tisztatáj* című folyóirat közölte: 2005/9., 78.

textualizálódott *Baka István* név kerül a címbe: ezzel ugyanis nem kevesebbet állít a szöveg, mint azt, hogy a fiktív költői hagyatékot író Szytepan Pehotnij munkája Baka István fiktív műfordító alkotásán keresztül létesül(t). Szytepan Pehotnij, *Testamentumának* lezárásával, *ab-bahagyja* Baka Istvánt, a műfordítót és művét, a fiktív műfordítást, ugyanakkor mind a tulajdonképpeni, a genezis felől elgondolt alkotás, mind a fikció közegében működő, műfordítás-ként metaforizált alkotás befejezése megszünteti Szytepan Pehotnijt és világát. Az *In memoriam...* a Baka-Pehotnij versvilága megszűnteti miatti tragikus veszteségtudatnak szóló mementó, ugyanakkor – a befejezés szerint – annak deklarálása is, hogy (nemcsak Baka, inkább) Baka-Pehotnij és költészete megkapja jutalmát: „aranyikonon csempésznek át a túlvilágra.” Amennyiben a „kulturális emlékezet (...) egyedül képes ellenállni a mindent bekebelezni szándékozó Időnek”,³⁷ akkor éppen Tolnai Ottó verse ennek egyik bizonyítéka, hiszen műve, mint a kultúra emlékezte, továbbviszi Baka-Pehotnij hagyatékát.

Ezt teszi Kovács András Ferenc verses regénye, *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka* is,³⁸ csak másként. A mű az erdélyi költő „eddigi szerepjátékainak betetőzése, amennyiben nem csupán egy vagy néhány vers, versciklus erejéig ölti magára egy térben és időben mégoly távoli, valódi vagy fiktív alak álruháját, hanem önálló kötetet, műfajilag verses regényt alkotott. A versek, a céltudatosan megválogatott mottók és a kötet végén elhelyezett, gondosan megkonstruált csatolt részek, úgymint *Alekszej Pavlovics Asztrov élete és hagyatéka* (egy moszkvai és egy szentpétervári irodalomtörténész általi felfedezése, életrajza), valamint a *Búcsú és befejezés* (KAF vallomása hősről, a versek keletkezéséről) – mindez együtt alkotja a műegészét”,³⁹ egy 20. századi orosz költő és orvos verses életregényét, amely műfaji szempontból mint verses regény Puskin *Anyeginjéhez*, Térey János *Paulusához*, mint hagyaték – Villon *Nagy testamentuma* mellett – elsősorban Baka István *Szytepan Pehotnij testamentuma* című ciklusához köthető, ugyanakkor párbeszédbe lép más költők (Király László, Bogdán László) által létrehozott lírikusokkal is: Nyezvanovval vagy Vaszilij Bogdanovval. Asztrov költői hagyatéka ezt a többirányúságot implikálja, felszámolva bármiféle kronológiát, belépve (keletkezésüket tekintve korábban született) *kortársai* fiktív, irodalmi, ezért az átjárhatóságot lehetővé tevő világába: „Kedves Pehotnij! Kedves Nyezvanov! Ma / Írok... Vasárnap lomha Novgorod... / Naponta mintha más keresztfa nyomna – / Későre jár... Nem óvna jobb korok.” (*Levél barátaimhoz*)

Az Asztrov által *jegyzett* és Kovács András Ferenc által *közreadott* (a *közreadás*, a *kiadás* mint szerepjáték!) kötet több vonatkozásban is kötődik Baka István költészetéhez, Szytepan Pehotnijhoz és testamentumához. A *Kolhiszi fénykép* című ciklus harmadik mottója *Szytepan Pehotnij testamentuma Első füzetének* utolsó verséből származik, a *Hodaszevics Párizsban* című vers második tercínája, *szerzőként* zárójelben *Pehotnijt* tüntetve fel: „E korszak semmitől sem óztkodik. / Rút katlanából ránk borult a szenny. / Tedd le a tollad! Torkig ér a menny.” A *Kutyaszerenád* című vers például egyszerre idézi meg Baka-Pehotnij *Kutya* és Jeszzenyin *A kutya* című versét. Mindhárom mű valamiképpen a szabadság, a szabad gondolkodás hiányát implikálja, ahogyan ez a költemény epilógusaként olvasható Bulgakov-regényre, *A Mester és Margaritára* való hivatkozásban is kifejeződik (a Bulgakov-reminiscenciák, mint

³⁷ SZŐKE Katalin: *Baka István „oroszverse”*, 84.

³⁸ (KOVÁCS András Ferenc): *Alekszej Pavlovics Asztrik hagyatéka*, Bookart, Csíkszereda, 2010

³⁹ SOMI Éva: *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka*, www.barkaonline.hu/olvasonaplok/2515-kaf-verseskoeteterl (utolsó megtekintés: 2016. február 19.)

tudjuk, nem idegenek Pehotnij poétikájától): „S a szellem meglapul vakog / Sintérszabadság fojtogat”. A kötet úgy is továbbviszi Sztjepan Pehotnij költői hagyatékát, hogy az elhunyt fiktív pétervári költőnek szavakból állít emléket, Asztrov emlékverset ír: „Ahogy a kéz / A telt pohár / Után nyúl / Mint aki rég / Csak maga / Elé bámul / Amíg a menny/ Maró sötétje / Ráhull // Ahogy a kéz / Marokra fog / Vak ok vád / Szomjas / a bűn / Kortyolja még / A vodkát / Pokloból is / Vad üdvösség / Vakog rád // Ahogy a kéz / Betelt pohár / Az éjben / Alszik a fény/ A félelem / Van ébren / Mindenki más / Akárki más / Te még nem” (*Sztjepan Pehotnij emlékére*⁴⁰). Az emlékállítás nyílt magyarázatát adja a verses regény homlokelbeszélését, keretét jelentő prózai szövegrészek egyike, amely egyben az Asztrov-maszk genezisést is megteremti, és azt is láttatja, hogy a betegség, az élet és halál kérdése miként lesz szerepjáttékká, költészetté. Kovács András Ferenc, a költő mint közvetítő (ez is maszk) által jegyzett *Búcsú és befejezés* című fejezetben ez olvasható: „De végső soron miért is szólalt meg éppen rajtam keresztül Asztrov? Minden bizonytalán így szeretett volna valamit, valami játékosat, szépet, tréfásat és lehetőleg vigasztalót is üzeni éppen rosszkedvű, gyakran betegeskedő barátjának, a Sztjepan Pehotnij névre hallgató nagyszerű költőnek, úgy, amiként én is csak ilyen, Asztrov által és az ő sugalmazott szavain keresztül szerettem volna valami szolidárisat, valami játszi odafigyelést jelezni, kollegiálisan biztatót üzeni még az én kedves, jó Baka István barátomnak. Nélküle talán nem is lehetnének igazi Asztrov-versek az Asztrov-versek. Éppen ezért az *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka* című könyvet, ezennel és itt, az ő emlékének is ajánlom.”⁴¹

Az Asztrov-versek tehát elképzelhetetlenek Sztjepan Pehotnij költészete nélkül. A Baka Istvánt létrehívó Pehotnij, a Király Lászlót teremtő Nyezvanov, a Kovács András Ferencet kiválasztó Asztrov és a Bogdán Lászlót magának kiszemelő Vaszilij Ivanovics Bogdanov sorsa közös abban, hogy „szótlán orosz költőárnyak”-ként hallgatásuk, sorsuk és hazajáró lelkük magyar hangjaként szólalnak meg, miközben az alteregók, sokszoros alakmások költői megszólalása kapcsán mindig valami másról van szó: „Talán az egyetlen, megismételhetetlen szerepről és alakításról, magáról a titokzatos életről. Mindarról, ami megfejtetlen marad.”⁴² Talán ugyanerről beszél (majd) Baka verse is a *Búcsú barátaimtól* című, a szerepektől búcsúzó szerepet megszólaltató költemény záró sorában: „Csak egyet, egyet nem mondhattatok ki/ A legnagyobbat a Titoktalant.”

Az egyszerűvel, a megismételhetetlennel magyarázható a szerepformálás, a hagyaték megképződésének mikéntje közötti különbség is a két költészetben. Míg Baka István művében a fordításból adódóan az alteregó sajátossága éppen abban áll, hogy a szerepjáték részeként felveti a maszk nélküliség gondolatát, behatárolhatatlanná és meghatározhatatlanná téve, hogy mi idegen és mi saját, ki kinek az alteregója, illetve mind a szerepjátékos, mind az általa létrehozott művet illetően honnan kezdődik és ér véget a saját, illetve az idegen, addig – úgy vélem – a *Kovács András Ferenc* és az *Alekszej Pavlovics Asztrov* név között nem áll fenn ilyen viszony, (nem esztétikai leminősítésként, de) nem simul egyik a másik arcává, mint Baka műve esetében, a nevek nem egymás tükörfordításai, tehát nem merül fel eredeti és műfordí-

⁴⁰ A vers a *Forrás* című folyóirat 1996/5. számában és a *Búcsú barátaimtól* (szerk. Füzi László) című kötetben is megjelent, utóbbiban az *Alekszej Asztrov töredéke* című költemény egy korai változatával együtt: 250–252.

⁴¹ (KOVÁCS András Ferenc): *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka*, 125.

⁴² Uo.

tás kettőssége. Talán ennek hiánya (itt a hiány nem hiba) hozza létre azt a különbséget is a két mű között, hogy míg Baka István mint műfordító nem szorul magyarázatra Sztjepan Pehotnij nevét és a testamentumához való viszonyát illetően (vagy csak annyira, amennyire ezt Baka a vele készített interjúkban teszi), és kikövetkeztethető Pehotnij biográfiája is, addig Kovács András Ferenc kötetében Asztrov hagyatéka magyarázatot kíván: a prózai szövegek jelölik ki a hagyatékat közreadó szerepét, teszik valamelyest érthetővé Asztrov biográfiáját, amely a versekből kevésbé lenne kikövetkeztethető a – fiktív kiadói, fiktív kritikai jegyzetekben is nyíltan vállalt – töredékesség miatt. Ilyen értelemben a prózai szövegek hozzájárulnak a verses regényhez, amelyek talán kissé didaktikusan és túl direkt módon hívják fel a figyelmet arra, hogy fikcióról van szó, mi több: „a hagyatékredező narratívája szinte már túlnőni látszik magán az elrendezendő, sőt tulajdonképpen már elrendezett (hiszen Asztrov maga állított fel egy sorrendet még halála előtt) kéziratokon.”⁴³

Éppen ezzel a kérdéssel függ össze, de ennél a kérdésnél jóval izgalmasabb az, ami a versekben, az Asztrov hagyatékában végbemenő identitásképzést illeti, hiszen ezen a téren mutat a legnagyobb eltérést Baka István *Sztjepan Pehotnij testamentuma* című művének későmodernitásától. Hiába ugyanis Kovács András Ferenc első teljes személyiséget, élettörténetet, lezárt életművet létrehozó kötete, az *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka*, a költő egész poétikájára jellemző alkotói eljárás,⁴⁴ a számos mottó, idézet, utalás, a formai virtuozitás és maszköltésbeli sokféleség azt mutatják, hogy „mintha a versek egymás mutációi, variánsai lennének.”⁴⁵ Pehotnij *Testamentumától* eltérően nem azon van a hangsúly, hogy miként épül fel a hagyomány, az irodalom sajátját tevéséből az egzisztencialista értelemben vett veszteséget, létbe vetettséget és a teljesség iránti vágyakozást kifejező saját világ, nem a fiktív/valóságos költő személye a fontos, hanem az, hogy a mű, a beszélő „nyelvben konstituálódik, az az igazi létezési módja.”⁴⁶ Úgy gondolom, hogy míg Kovács András Ferenc kötete a *Sztjepan Pehotnij testamentuma* által felvetett „posztmodern decentralizált identitástágítás”-t viszi színre, addig Bakánál „a Sztjepan Pehotnij név alá vont versek a tragikus-vallomásos és későmodern megszólalások variációiként nyilvánulnak meg.”⁴⁷ Baka-Pehotnij testamentuma úgy él tovább Asztrov hagyatékában – és ez is Baka-Pehotnij jutalma, illetve Kovács András Ferenc kötetének értelme és értéke –, hogy az intertextualitásban minden szöveg más szövegek által feltételezett, amire a versek nyíltan felhívják a figyelmet, hiszen az újraírás tapasztalatán van a hangsúly, és a szövegek az ironikus és parodisztikus megszólalás által önreflexívvé válnak, nyelvjátékként jelennek meg, „a természetes megszólalás imitációja helyén a reprezentációk (írás)technikai és mediális meghatározottsága jelenik meg, (...) és az

⁴³ DOBÁS Kata: Hagyatékredezés alkalmi jelleggel. Kovács András Ferenc: Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka; Bohócöröklét, *Bárka*, 2011/4., 118–121., itt: 118.

⁴⁴ „KAF beszéde, alakja, stílusa, aktuális alteregója versről versre változik, míg Baka egyetlen hasonmásban mutatja fel önmagát – és ez akkor is igaz, ha életművében vannak más alakmái is, Yoricktól Hány Jánosig.” In: BODOR Béla: *Uralt és szolgálalt hagyomány. Baka István*, http://www.szepiroktarsasaga.hu/irodalomtortenet/Bodor_B%C3%A9la (utolsó megtekintés: 2016. február 19.)

⁴⁵ TARJÁN Tamás: *Orosz téa*, www.revizoronline.com/hu/cikk/3254/kovacs-andras-ferenc-alekszej-pavlovics-asztrov-hagyateka (utolsó megtekintés: 2016. február 19.)

⁴⁶ SOMI Éva: *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka*, www.barkaonline.hu/olvasonaplok/2515-kaf-verseskoeteterl (utolsó megtekintés: 2016. február 19.)

⁴⁷ NÉMETH Zoltán: *Párhuzamos líratörténetek*, 119.

eredet eltűnni látszik a nyelv differenciáló műveleteinek folyamatában.”⁴⁸ Ez azt is jelenti, hogy amint Asztrov hagyatékának sajtó alá rendezése, életrajzának szerkesztése eleve értelmezés, úgy – a kötetben szereplő többi idézethez, allúzióhoz hasonlóan – *Sztyepan Pehotnij testamentuma* is értelmezésként él tovább, szét-, újra- és átírva megkérdőjeleződik immár a Baka Istvánhoz, netán Sztyepan Pehotnijhoz köthető eredete is, ráadásul egy olyan fiktív poétika keretében, amely ugyanúgy szamizdatra, peremlétre van ítélve, mint Pehotnijé, utóbbi immár kétszeresen. Így válik Asztrov fiktív költészete részeként Pehotnij sorsa és poétikája (is) az örök felejtés és újraírás költészetévé, azaz hagyományá. Ezt az olvasatot bizonyítja az *Alekszej Pavlovics Asztrov élete és hagyatékai* című, a hagyaték történetét feltáró utószó egyik részlete is: „Alekszej Pavlovics Asztrov élete és (amúgy is, eleve elrendeltem is feledésre szánt, éppen ezért már többször és roppant hatékonyan, sikeresen és végérvényesen el is felejtett) versei így tehát egy időre még visszasüllyedhetnek oda, ahová valók volnának: a jelenkor irodalmi emlékezetének tudatalattijába, azaz a mindenkori mindentudás öntudata alatt tényező tulajdonképpeni semmittudásba. Úgy tűnik, mindig is ez volt és ez maradt Asztrov költői és prózai sorsa, hiszen élete és versei sorsa egyaránt arra predestináltott, hogy mindig rossz helyen, rossz időben, rossz körülmények közepette, rosszkor, rossz helyzetben, sőt: rossz megvilágításban jelenjen meg.”⁴⁹ Asztrov költői hagyatékának – és ennek részeként Pehotnij – sorsa az, „hogy ne kerüljön felfedezésre, vagy ha igen, akkor is rosszul. Ennyiben az értelmező feladata az lenne, hogy ebből a tudatalatti rétegből bontsa ki a saját értelmezését, a saját elhallgatásaival – s ezt jelen kötet kitalálója és megvalósítója minden bizonnyal teljesítette is, jótékony bizonytalanságban hagyva így az olvasót.”⁵⁰ A Pehotnijtól való búcsú a *Búcsú barátaitól* című versben talán éppen erre a – keletkezés felől beláthatatlan, a befogadás felől és a hagyomány, az intertextualitás természete szerint viszont belátható – provokatív gesztusként is értelmezhető: Pehotnij (szerepének részeként) a hallgatásba, a metaforaként értett nemlétebe távozik, hogy ebből a nemlétből az értelmezés révén újabb és újabb, immár posztmodernként elgondolt szöveghagyományokban reinkarnálódjék.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ (KOVÁCS András Ferenc): *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka*, 102.

⁵⁰ DOBÁS Kata: *Hagyatékrendezés alkalmi jelleggel*, 119.